

Biserica și cimitirul medieval de la Mugeni

Zsolt Nyárádi

Mugeni, localitate fondată în secolul 12, se situează în micul bazin care îi poartă numele, bazin ce se regăsește pe malul Târnavei Mari, între bazinul Odorhei și bazinul Cristuru Secuiesc (*foto 1*). Pe lângă oalele și ceaunele ceramice¹ prezentând ornamente cu linii în valuri, descoperite de cercetările arheologice, și denumirea ei face referire la o fondare timpurie. Ferenczi István consideră că denumirea provine din cuvântul *büügüz*, care ar fi fost folosit de către pecenegi, astfel că în viziunea sa, primii locuitori ai localității au fost aceștia.² Cercetările mai noi, mai ales cele antropologice, au modificat esențial caracterul etnic al satului și în general cel al Scaunului Odorhei din secolul 12.³

Biserica,⁴ atestată documentar din 1333, se află pe terasa stângă a Târnavei Mari, dinspre est fiind delimitată de pârâul Kányádi.

Prezentând trăsături ai stilului gotic, biserica și-a păstrat în mare parte caracterul ei medieval, în ciuda mai multor modificări minore, astfel că astăzi este una dintre cele mai frumoase și mai frecventate edificii bisericesti. Deși biserica are un rol deosebit printre monumente, avem foarte puține cunoștințe despre fazele de construcție și începuturile sale. Acesta se datorează faptului că deși biserica și componentele ei vizibile au fost cercetate de un șir întreg de experți în istoria artei,⁵ nu au avut loc cercetări arheologice sau de altă natură legate de renovarea bisericii.

Primele observații importante legate de biserica medievală au fost efectuate cu ocazia renovării din 1865, atunci când s-au zărit pentru prima dată picturile murale de pe zidul nordic, zid văruiat drept urmare a reformei protestante.⁶ Acestea au fost dezvăluite de către Huszka József în 1898,⁷ însă restaurarea lor nu a avut loc nici atunci, și nici în 1943, când Dercsényi Dezső, după cercetările efectuate la fața locului a formulat necesitatea conservării.

În anul 1966 au fost efectuate alte lucrări de renovare, însă și de această dată s-au omis cercetările de bază. Din fericire, însemnările și schițele pastorului de atunci, Vetési

László, realizate cu ocazia schimbării podelei în interiorul bisericii, ne oferă date valoroase și în zilele noastre. Conform observărilor sale, în locul absidei gotice al bisericii de astăzi a existat unul în semicerc, din epoca romanică, nu cu mult mai mică ca și mărime. S-a descoperit totodată că tot acolo există o criptă, iar în navă s-a păstrat podeaua gotică de piatră la o adâncime de aproximativ jumătate de metru, totodată au ieșit la lumină mai multe sculpturi necunoscute până atunci, dar și fragmentele nervurii gotice de teracotă a navei.⁸

În anii 1990, cu înlăturarea tencuielii exterioare a bisericii, au ieșit la lumină alte sculpturi medievale, documentate prin fotografiere de către Benkő Elek.

În anul 2009 a fost demarat un program amplu de cercetare și restaurare a bisericii. În cadrul acestuia un grup alcătuit mai ales din arhitecți a efectuat o evaluare completă a interiorului. În paralel au avut loc și cercetările arheologice conduse de Sófalvi András, realizate conform cerințelor antestudiului arhitectural. Țelul central al celor trei segmente de mărime redusă (unul a urmărit mediul și relația dintre turn și navă pe partea sudică, celelalte două au cercetat suprafața exterioară și interioară a sacristiei pe partea nordică) a fost cercetarea statică a zidurilor de rezistență a bisericii, respectiv acumularea de informații cu privire la stratigrafia și condiția sitului.

Cercetarea de scurtă durată a servit cu o mulțime de informații noi în pofida suprafețelor arheologice reduse. În segmentul deschis pe partea sudvestică am reușit să demonstrăm că turnul și nava – conform presupunerilor anterioare – au fost clădite împreună. Iar înmormântările descoperite, fără inventar, în supoziție unul cu celălalt și cu zidul sudic al navei bisericii, reflectă faptul că în locul zidului sudic a existat un cimitir mai vechi, drept urmare trebuie să existe și o biserică mai veche. Iar pe partea nordică au ieșit la lumină zidurile de fundație a sacristiei dinaintea fazei gotice. Sub fundamentul zidului ridicat în secolele 14–15 am descoperit fragmente de înhumare legate de prima biserică (S-10). Ca și inventarul acestora am găsit cercei de tâmplă cu terminații în formă de S, ceea ce datează înhumarea în secolele 12–13.⁹

Renovarea propriu-zisă a monumentului a avut loc în 2012. Conform planurilor arhitecturale, în prima fază

¹ În cadrul săpăturilor arheologice din 1960–1961, efectuate în zona numită Vízlok, au fost descoperite urme de locuințe din epoca arpadiană, cu fragmente de oale cu mărci de olar și fragmente ale cazanelor de lut (Ferenczi 1974. pp. 166–169.).

² Ferenczi 1974. pp. 172–173.

³ Benkő 2012. pp. 65–67.

⁴ *1333 item dominicus de Bugus solvit XIII banales* (Mon Vat I. 115.).

⁵ Entz 1996. p. 137.

⁶ Zonele acoperite de picturile murale posibil să fi fost descoperite cu ocazia schimbării geamului de pe peretele nordic, când a fost dată jos o parte din tencuială.

⁷ Csehély 1898. pp. 388–393.

⁸ Însemnările și schițele au fost donate de către Vetési László Muzeului Haáz Rezső, iar o însumare a acestora este menționată de Dávid 1981. p. 78., respectiv Sófalvi 2010. p. 31.

⁹ Sófalvi 2010. p. 34.

obiectivul a fost înlăturarea apei pluviale din zona zidurilor. Pentru acest scop a fost nevoie de un sistem de șanțuri jur împrejur, cu excepția părții vestice. Pentru reducerea nivelului de umiditate a zidurilor a urmat și o aranjare a terenului împreună cu coborârea nivelului.

Săpăturile arheologice care s-au desfășurat din mai până în octombrie ne-au îmbogățit cunoștințele despre biserica din Mugeni și cimitirul din jurul acesteia cu o sumedenie de noi detalii.

Bisericile satului Mugeni

Cercetările arheologice, deși au fost subordonate în totalitate renovării și lucrărilor aferente, având mai ales rolul de salvare a vestigiilor,¹⁰ nu au adus informații noi relevante cercetărilor anterioare, dar au efectuat corecții multiple, respectiv au consolidat descoperirile făcute până acum.

Înhumările timpurii (secolele 12–13), pe care au fost clădite zidurile actuale ale navei, au apărut atât la lucrările din 2009, cât și la cele din 2012. Datorită acestora a devenit evident faptul că există o biserică mai veche, din secolul 12, mult mai mică decât cea actuală, a cărei ziduri demolate se află în totalitate în interiorul bisericii de astăzi.

Pe partea nordică a navei, în secțiunea 5 am descoperit sub straturile de clădire a bisericii groapa unei clădiri (probabil casă de locuit) adâncite în pământ, și am dezvăluit în totalitate marginea nordică a acesteia. Pe latura sudică a fost clădită zidul nordic al navei, pe cea vestică contrafortul gotic, iar partea estică a ieșit din perimetrul secțiunii. Din umplutura complexului au ieșit la iveală fragmente de oale cenușii-maronii și maronii, arse cu pete, din lut degresate cu pietriș și nisip, pe suprafața căroră au existat ornamente benzi de linii ondulate și linii în val. Pe lângă acestea am descoperit fragmente de partea superioară și de margine a unui cazan de lut maroniu închis, degresat cu pietriș, cu urme de arsură pe partea interioară (foto 2). Pe lângă vestigiile ceramice am găsit o cantitate mică de oase de animale, respectiv un fragment dintr-o verigă de păr.

Mai mult ca sigur clădirea a ars, căci din umplutură am cules o cantitate mai mare de chirpici, respectiv totul a fost plin de urme de cărbuni. Pe baza vestigiilor acest obiectiv pare să fie din secolul 12. Ceramica din această perioadă a apărut în poziții secundare pe tot teritoriul cercetat, astfel că este evident faptul că înaintea bisericii a existat o parte a unei așezări pe malul stâng al pâraului, a cărui material arheologic se regăsește și în înmormântările cele mai timpurii. Nu deținem încă dovezi concrete despre prima biserică a așezării, căci după presupunerile noastre, aceasta se află în totalitate în interiorul bisericii de astăzi, unde până în prezent nu s-au desfășurat săpături arheologice.

Această biserică timpurie a epocii romanice a fost demolată total la sfârșitul secolului 13-lea, totodată nu s-a

folosit nimic din fundația ei la construirea noii biserici. Sau cel puțin asta sugerează cornișa inferioară sculptată din gresie galben-maronie, amplasată uniform de-alungul întregii nave a bisericii actuale. Iar din caracterul neuniform al zidului de 3–4 metri aflat pe partea vestică, la angrenarea navei și a turnului, Dávid László presupune că rezultă din folosirea unui zid mai vechi.¹¹

Tot aici, în locul celei vechi, la începutul secolului 14 s-a construit o biserică de mari dimensiuni, probabil cu absidă cu închidere prelungită în semicerc, cel puțin asta sugerează observațiile făcute la renovarea din 1966. Planul de bază al bisericii revine epocii romanice, dar biserica prezintă caracteristici ai epocii de tranziție, iar cel mai evident exemplu în acest sens este poarta intrării vestice, a cărei parte interioară s-a terminat în formă de semicerc, iar cel din exterior, cu profil cilindric și șanțuit, se termină ogival. Între timp sculptura a suportat degradări masive, astfel că o descriere mai precisă vom regăsi în descrierea lui Orbán Balázs.¹² La vremea respectivă împreună cu partea vestică a navei s-a construit și un turn, a cărui zid estic intră în interiorul actual al bisericii. Acest element este unul dintre cele mai vechi turnuri din Secuime.

În navă, aproape de arcul de triumf, probabil că au fost amplasate două altare secundare, fapt sugerat de fridele sacrale clădite în zidul sudic și cel estic. Cea nordică are o închidere lineară, cea sudică fiind deja ogivală, în treimea superioară prezentând o divizare cu margini, ceea ce face referire tot la un stil de tranziție. În treimea superioară ogivală regăsim un crin de Anjou,¹³ element decorativ utilizat pe vremea lui Carol Robert. Cercetarea minuțioasă a construcției reprezintă totodată o ocazie foarte bună pentru cercetarea tranziției dintre cele două mari epoci de artă din evul mediu, adică epoca romanistă și cea gotică, deoarece biserica din Mugeni este cea mai bine conservată dintre cele ridicate în perioada respectivă. Altarele secundare au fost descoperite în timpul cercetării zidurilor cu ocazia renovării din 2012, iar cercetarea suprafeței adiacente a făcut evidentă faptul că ele au fost realizate în același timp cu zidul.

În a doua parte a secolului (14) au fost realizate picturile murale de pe zidul nordic, care prezintă ciclurile legendei lui Sfântu Ladislau, Sfânta Margareta din Antiohia și Judecata de apoi.

Tot din rezultatele cercetărilor din 2012 amintim faptul că la sud-est de biserică am descoperit urmele unui zid de incintă mult mai mic decât cel actual. Stratul de demolare al acestuia este suprapus de un humus cenușiu, consistent, amestecat puțin cu fragmente de mortar, iar pe acesta a fost acumulată fragmentele arcadei navei gotice (începutul secolului 18). Acest zid a fost demolat cândva de-a lungul reconstrucțiilor gotice, iar apoi reconstruit la o scară puțin mai mare. Având o fundație joasă (20–25 cm), zidul de 75–80 cm grosime nu putea avea un

¹⁰ Am avut posibilitatea de a cerceta exclusiv pe suprafețele și până la adâncimea prescrisă de proiectant. Astfel de exemplu nu au putut fi dezvăluite mormintele cele mai vechi.

¹¹ Dávid 1981. p. 86.

¹² Orbán 1868. I. p. 38.

¹³ Tot un crin Anjou din secolul 14 se regăsește pe un blazon în absida gotică din Porumbeni (Dávid 1981. p. 215.).

rol defensiv mai serios, a fost doar un zid mai jos, care a închis spațiul sacral, iar după demolarea sa a dispărut aproape în totalitate, acoperit de noile locuri de înhumare.

Lucrări mai ample au început din nou în a doua parte a secolului 15, atunci când biserica a fost reconstruită total, în spiritul stilului gotic. Probabil că prima dată a fost demolat absida, iar după aceea a fost reconstruit puțin mai extins, cu multe unghiuri, cu geamuri în stil gotic, cu contraforturi, cu nervură din piatră boltită, cu pietre de închidere a arcașelor bogat decorate. Tot atunci s-a realizat și firida arcuită din partea estică a zidului sudic. A fost reconstruită și arcul de triumf de la îmbinarea navei și a absidei, care se închide ogival, marginile fiind din piatră sculptată.

Reconstrucția navei datează din secolul 16, la începutul acestuia. Atunci s-a demontat acoperișul, au fost ridicate mai mult zidurile existente, pentru a face posibilă amplasarea geamurilor gotice de mari dimensiuni. Urmele ridicării se pot vedea și astăzi pe perețele vestic de fronton. A fost deschisă și o intrare pe partea sudică, cu cercevea cu consolă, și tot aici a fost zidită fereastra romanică. Interiorul ridicat al bisericii a fost boltită cu nervură din teracotă, diferită de absidă, iar pentru contrabalansarea arcașelor au fost ridicate șapte stâlpi contraforturi, decorate cu cornișe sculptate din andezit negru. Din material similar a fost făcută și cornișa superioară.

Pe latura nordică a fost ridicată și o sacristie (foto 3), care a avut tot o intrare cu cercevea cu consolă. După aceea tot interiorul bisericii a fost acoperit cu plăci de piatră.

S-a demolat zidul de cimitir anterior, și în locul lui s-a ridicat jur împrejur un zid cu fundație mai adâncă.

Presupunem că pe atunci biserica a fost acoperită cu șindrilă. La cercetările din 2012 s-a descoperit că pe la sfârșitul secolului 16, acoperișul a fost din țigla, căci în stratul imediat de după nivelul de construcție gotic am găsit fragmente de țigla.

După reformă locuitorii satului au trecut la religia reformată, iar conform spiritului puritan al Calvinismului picturile murale au fost acoperite cu var. Altarele și icoanele au fost scoase, și toată biserica a fost vopsită în alb.

După reorientarea reformată biserica nu a suferit modificări majore, nici măcar la invazia turcilor din 1661. Din registrele eclesiastice reiese însă faptul că a fost prădată chiar și vestimentația ceremonială din epoca catolică. Pentru înlocuirea acesteia s-au înregistrat o mulțime de donații în materie de covoare și cuverturi în anii următori. Este ciudat faptul că nu întâlnim nici documente arhivate, nici arheologice care ar dovedi incendierea bisericii,¹⁴ când la vremea respectivă multe dintre bisericile Scaunului Odorhei au fost distruse,¹⁵ iar în registrele întocmite cu ocazia vizitațiilor eclesiastice renovarea acestora sunt menționate drept reconstrucții.¹⁶

Primele modificări majore ale bisericii medievale au fost efectuate la începutul secolului 18. Vizitația din 1721

a găsit atât biserica, cât și cimitirul în ruine, iar pentru că prefectul nu a luat măsurile necesare, a fost declarat cel răspunzător.¹⁷ Prima dată a fost desfăcută bolta degradată, fiind înlocuită cu un tavan pictat de *Stephanus Fabritius* și *Daniel Philip*, care a putut fi executat sub patronatul familiilor Borsai și Korda. O parte din rămășițele boltei a fost dusă în colțul sud-vestic al cimitirului, iar în timpul lucrărilor din 2012 au fost găsite o mulțime de fragmente de nervură în stratul cercetat. După aceea probabil că a fost înlocuit și acoperișul, folosind țigle, pe unele dintre acestea figurând anul 1746. Am găsit straturile acestei reconstrucții pe locurile care nu au fost intersectate de mormintele ulterioare, chiar și în zonele care sunt mai îndepărtate de zidurile bisericii.

Conform cerințelor vremii, interiorul a fost complet refăcut până la mijlocul secolului. În 1746, pe latura estică a fostei abside a fost ridicat un cor susținut de doi piloni, pe care a fost amplasată o orgă suflată cu aur, fabricată de Szabó János.

În 1748 biserica a devenit mai bogată cu un amvon, achiziționat din donația lui Borsai Nagy István. În 1761 același Borsai, împreună cu soția sa, Ecsedi Éva, au angajat un meșter sas, care a realizat corul care se poate vedea și astăzi, un cor bogat pictat, prezentând trăsături săsești. Tot în același an a fost realizată și poarta sudică.¹⁸

În anul 1841 turnul cu prispă din lemn a fost demolat și reconstruit mai înalt, cu geamuri în stil baroc și elemente ornamentale. Înălțarea turnului a întâmpinat dificultăți neașteptate, căci turnul în sine datează din secolul 14, astfel că fundația nu a rezistat la supraîncărcarea în greutate, și latura vestică a început să se scufunde. Pentru ca să nu se destrame, clădirea a fost clădită jur împrejur cu piloni imenși, drept urmare intrarea vestică a devenit inutilizabilă, de aceea a fost zidită.

În același timp cu lucrările de salvare a turnului au fost efectuate mici lucrări de mentenanță și la biserică: pe latura nordică a fost tăiată o fereastră datorită donațiilor baroanei Ugron Jánosné Györffy Ágnes, și atunci au fost descoperite picturile murale, acestea fiind dezvăluite cu ocazia reparațiilor din 1898.¹⁹

Mărturiile cimitirului din jurul bisericii

În cadrul lucrărilor arheologice din 2009 și 2012 am documentat urmele a 225 de morminte datând începând cu secolul 12 și până în secolul 19 (foto 4).

Cu excepția laturii vestice, am cercetat suprafața cimitirului în egală măsură, astfel că am efectuat observații unice cu privire la utilizarea, funcționarea acestuia. Cercetarea cimitirului prin metoda sistemului de șanțuri – deși din punctul de vedere al metodologiei arheologice a fost

¹⁴ La un incendiu cu siguranță s-ar fi surpat arcadele gotice.

¹⁵ Forró 2003. pp. 22–34.

¹⁶ Un caz similar există și la Inlăceni. (Kénosi–Uzoni 2009. pp. 445–446).

¹⁷ „Găsindu-se ruine atât în jurul bisericii, cât și a cimitirului, și pentru că repararea acestora nu a fost urgentată de către Prefectul Bisericii Sfinte, cum s-ar fi convenit, el să fie pedepsit pentru asta.” (Liber Eccl. 1715. p. 232.)

¹⁸ Dávid 1981. p. 87.

¹⁹ Dávid 1981. p. 87.

destul de distructivă, deoarece numeroase morminte au fost dezvăluite doar parțial – a inclus faptul că aproape la fiecare loc de înhumare am efectuat observații stratigrafice, drept urmare am reușit să definim datarea acestora mult mai exact.

În timpul explorării părții nordice a șanțului care înconjoară biserica, într-o porțiune de un metru lățime am descoperit o cantitate substanțială de oseminte omenești, care probabil a fost mutată acolo în secolul 18 dintr-un osuar demolat, fiind depusă într-o groapă ovală (foto 5). Acest material în situație secundară a fost colectată de noi și reînhumată în cimitirul părăsit.

Făcând o analiză în cifre a informațiilor adunate am descoperit că de-a lungul secolelor cea mai utilizată porțiune a fost partea sudică a cimitirului, deoarece 43% din mormintele descoperite se află aici (foto 6), în timp ce 30% în partea nordică, iar 27% în partea estică. 37% din mormintele descoperite au fost morminte de copii, iar 63% morminte de adulți. Acesta nu reflectă însă situația medievală, căci se știe foarte bine că mortalitatea infantilă a fost mult mai mare. Deformarea informațiilor se datorează faptului că gropile mai extinse a mormintelor mai noi au distrus în proporție mult mai mare mormintele copiilor, iar în epocile mai târzii mortalitatea infantilă a fost mult mai mică.

Dacă analizăm înhumările pe secole, atunci putem observa cum mormintele din secolele 12–13 au fost săpate în pământ foarte curat, care conține încă materialul așezării dinaintea bisericii. Deoarece aceste morminte au fost săpate la o adâncime foarte mică de la nivelul folosit pentru acces, adică la o jumătate de metru, și sunt situate mai ales lângă zidurile bisericii, au supraviețuit în zone mai protejate. Doar 7% din mormintele descoperite revin acestei perioade de timp. Doar una dintre ele avea inventar, mormântul 10 descoperit în 2009, pe care parțial a fost ridicată sacristia din secolul 14. Inventarul acestui înmormântări a fost reprezentată de două cercei de tâmplă din argint, cu capătul în formă de S, descoperite pe craniu.

Divizarea acestor morminte privind suprafața cimitirului se poate considera uniformă.

21% din mormintele descoperite au fost amplasate deja în jurul bisericii construite în secolul 14. Și acestea au fost săpate la o adâncime mai mică, iar umplutura a fost mult mai mixtă, conținând o cantitate însemnată de fragmente de mortar, provenind din demolarea vechii biserici și construirea celei noi. Aceste locuri de înhumare nu aveau deloc inventar, și nu am descoperit nici urme ale sicriilor.

Grupul mormintelor medievale târzii provin din perioada de după construcțiile gotice. Gropile au devenit mai adânci, cam de 1,3–1,4 metri de la nivelul de călcare gotică. Umplutura acestora conținea de multe ori fragmente ale frescelor distruse în urma construcțiilor gotice. Din această perioadă datează 24% dintre mormintele descoperite, iar patru dintre ele au prezentat și inventar. În mormântul S-32, la mâna dreaptă a scheletului am găsit un obiect din fier corodat foarte tare. În mormântul S-35 scheletul avea în mâna dreaptă un dinar din argint datând din 1616. iar

în mormântul feminin cu numărul S-137, pe mâna stângă a decedatei am găsit un inel din argint (foto 7).

La mormintele din secolul 16 încep să apară înmormântările cu sicriu. În mare parte s-au fabricat sicrie cioplite din lemn, fixate prin cuie din lemn, deoarece de-a lungul cercetărilor am găsit urmele scândurilor folosite la sicrie, dar nu și cuie din fier.

Următorul orizont mai mare de morminte datează din perioada principatului. Acestea conțin și fragmente de țigla de acoperiș, ceea ce duce la concluzia că în secolul 16 șindrila a fost îndepărtată de pe acoperiș, și a fost înlocuită cu țigla. În aceste morminte un inventar frecvent ar fi cununa țesută cu fire de metal, fixată pe piele, care am regăsit-o în șase din locurile de înhumare din perioada respectivă. Din păcate cele mai multe s-au păstrat în condiții foarte proaste, în unele cazuri am reușit să documentăm doar amprenta materialului metalic. La cunoașterea acestora ne-au fost de ajutor mormintele datate cu mone-de descoperite în biserica reformată din Teleac, unde apar elemente similare.²⁰

În mormântul nr. 144 pe lângă diademă, am găsit pe degetul stâng rămășițele unei verighete.

În secolul 17 cimitirul din jurul bisericii devine supraîncărcat²¹, de aceea s-a deschis unul nou spre est, pe malul drept al pârâului Kányádi.²² Drept urmare a scăzut nivelul de folosință a cimitirului din jurul bisericii, astfel doar 13% din locurile de înhumare descoperite datează din această perioadă. Au fost înhumați aici mai ales locuitorii mai înstăriți, lucru argumentat și de materialele arheologice găsite.

După ce în secolul 17 cimitirul respectiv a fost parțial părăsit, în secolul 18 a fost folosit tot mai intens. Din cele 225 de morminte descoperite 59 datează din această perioadă, ceea ce reprezintă 26% din numărul total. Aceste morminte prezintă o adâncime de doi metri, conform ordinelor de sănătate publică,²³ iar umplutura lor este foarte afânată, conținând materialul mai multor straturi și morminte deranjate.

Aceste morminte au fost într-o stare destul de proastă, materialul osos a fost absorbită în mare măsură. În multe cazuri am reușit să documentăm doar partea superioară a scândurii sicriului, uneori din oase nu a rămas nimic. În această perioadă au început să se răspândească sicriele ornamentate, cu marginile nituite, iar cu partea superioară decorată cu diverse motive, ba chiar cu inscripții. În Mugi am descoperit 5 sicrie nituite, iar cel mai bine păstrat este cel din mormântul 73 (foto 8). Asemenea sicrie au fost descoperite și în biserica plebanială de la Șimileu-Ciuc, la descoperirea criptei Sándor.²⁴

La mormintele din secolul 18 s-au păstrat mai ales accesorii vestimentale. În mormântul 114 am găsit o cop-

²⁰ Nyáradi-Sófalvi 2009. p. 91.

²¹ Referitor la părăsirea cimitirelor medievale și formarea cimitirelor publice vezi Nyáradi 2012. pp. 7–45.

²² În 1665 cimitirul este deja dat în folosință (Liber Eccl. 1664).

²³ Hóman – Szegfű, 1939. p. 515.

²⁴ Botár 2009. p. 51.

că, în mormântul 168 nasturi din aramă, iar în mormântul 179 niște ornamente din plăci minuscule, cusute pe ambele margini ale vestimentației, decorând partea superioară, la nivelul umerilor.

În mormântul de copil nr S-85 am descoperit rămășițele unei diademe din mărgel și sârmă, completată cu țesătură dantelată la partea frunții. Iar la umerii scheletului am găsit un material țesut cu aur. Diadema a fost fixată pe o stofă actualmente maro, iar pe lângă ornamentele din sârmă original albastră, înfășurată în formă de spirală, am descoperit și unele în formă de elipsă, iar spațiile dintre ele au fost completate cu mărgeluțe albe înșirate. Pe sârma de pe partea dreaptă a diademei au fost înșirate mărgeluțe albastre (foto 9).

Regăsim locuri de înhumare și din secolul 19, în ciuda faptului că în perioada respectivă a fost interzisă înhumarea în apropierea bisericilor,²⁵ iar aceste morminte reprezintă 9% din totalul mormintelor descoperite. Cele mai multe dintre acestea au fost săpate la o adâncime și mai mare. Două morminte, nr. 53 și nr. 60, ilustrează foarte bine supramormântarea din cadrul familiei. Deasupra femeii înhumate în locul S-60, unde am descoperit diadema și nasturii, a fost înmormântat un membru mai tânăr al familiei, nu cu mult timp după decesul femeii.²⁶

Dacă proiectăm cele 225 de morminte descoperite – grupate pe secole – pe suprafața cimitirului, putem observa cum unele zone în anumite perioade au fost utilizate mai intensiv. Astfel în secolele 14–15 s-a folosit mai mult partea sudică a bisericii. 55% din înhumările din secolul 16 le-am descoperit pe partea nordică, în timp ce în perioada principatului partea sudică a fost cea favorizată. Deoarece în secolul 18 s-a folosit îndeosebi partea estică, (foto 10) aici s-a distrus cel mai mult din cimitirul medieval. Aici, cu excepția colțului sud-estic, care se situează destul de aproape de zidul cimitirului, nu s-au păstrat deloc mormintele medievale (foto 12).

Analiza mai detaliată a mormintelor oferă deci o posibilitate unică pentru cunoașterea utilizării și schimbării în timp a unui cimitir medieval, iar din analiza antropologică a osemintelor putem afla ce fel de munci efectuau locuitorii din evul mediu, din ce boli sufereau, și pe lângă toate acestea putem intra în posesia multor informații prețioase cu privire la obiceiurile de înhumare, respectiv evoluția, transformarea acestora. De asemenea cercetările arheologice au arătat existența unui zid timpuriu al cimitirului,

²⁵ În 1777 au intrat în vigoare legile care interzic înmormântările din biserici (Hóman – Szegfű, 1939, 517–519.). În 1876 apare legea care afirmă că „fiecare comună 11. are obligația de a menține un cimitir comunal, cu dotările necesare, care corespunde necesităților demografice și sanitare locale. Vor fi scutiți de această obligație doar în acele cazuri, când comuna deține una sau mai multe cimitire confesionale, în care este asigurată libertatea la înhumare.” Articolul 117 al aceleiași legi reglementează faptul că „deschiderea, extinderea sau închiderea cimitirelor; deasemenea distanța acestora de la spațiul locuit, așezarea ei, ridicarea gardurilor sau plantarea pomilor, în sfârșit mărimea mormintelor, adâncimea lor și distanța dintre ele (se va realiza) conform condițiilor locale și calității solului.” (Hegedűs 1913. p. 331.)

²⁶ În prezent vestigiile arheologice sunt în stadiu de restaurare.

precum și stratul unei așezări din perioada arpadiană, anterioară existenței bisericii, respectiv am primit răspunsuri la o mulțime de întrebări cu privire la specificitatea și răspândirea cimitirului din secolele 12–13.

Ar necesita noi cercetări descoperirea interiorului bisericii, ceea ce ne-ar apropia de cunoașterea detaliilor bisericii vechi, iar datarea mai exactă a clădirii din secolul 14 ar fi un punct de pornire în cunoașterea mai exactă a tranziției dintre epoca romană și gotică în Secuime.

BIBLIOGRAFIE

- BENKŐ Elek (2012): A középkori Székelyföld. I. Budapest.
- BOTÁR István (2009): Kövek, falak, templomok. Csíkszereda.
- FERENCZI István (1974): A Nagyküküllő menti Bögöz községnek és nevének eredetéről. In: A Székelykeresztúri Múzeum emlékkönyve. Csíkszereda. pp. 165–182.
- DÁVID László (1981): A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest.
- ENTZ Géza (1996): Erdély építészete a 14–16. században. Kolozsvár.
- FORRÓ Albert (2003): Török-tatár dúlások a XVII. századi Udvarhelyszéken. In: Areopolis. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. 3. Hermann Gusztáv Mihály – Róth András Lajos (szerk.) pp. 22–34.
- HEGEDŰS János (1913): Protestáns egyházi közigazgatási törvénytar (1523–1913). Nagybecskerek.
- HÓMAN Bálint – SZEGFŰ Gyula (1939): Magyar történet. IV. kötet. Budapest.
- KÉNOSI TÖZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István (2009): Az erdélyi unitárius egyház története. II. köt. Kolozsvár.
- Liber Ecclesiarum (1715)... in Diocesi Udvarhelyiensis existentium... opere et industria manuum Martini P. Csernátlusi pro nunc minitri ecclesiae Farczadiensis anno 1715. Udvarhelyi Református Egyházmegye levéltára.
- Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhelyensis Anno verbi incarnati 1644. Udvarhelyi Református Egyházmegye levéltára.
- MonVat. (1885) Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I. Bev.: Fejérpataky László. Budapest.
- NYÁRÁDI Zsolt (2012): Adatok az udvarhelyszéki köztemetők kialakulásához. In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok. Kolombán Zsuzsanna – Róth András Lajos (szerk.) XII. Székelyudvarhely, pp. 7–45.
- NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András (2009): Régészeti kutatások a telekfalvi református templomban. In: Kutatások a Nagy-Küküllő felső folyása mentén.

Molnár István Múzeum kiadványai 1. Szerk. Körösfői Zsolt. Székelykeresztúr, pp. 107–117.

ORBÁN Balázs (1868): A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból. Pest – Budapest.

SÓFALVI András (2010): A régészet tanúvallomása a bögözi templomról- egy megelőző feltárás eredményei. In: Civil kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében 2010. pp. 31–37.

Zsolt Nyárádi

Arheolog, muzeolog

Muzeul Haáz Rezső, Str. Kossuth Lajos 29.

535600 Odorheiu Secuiesc

Tel.: +40-266-218-375

E-mail: nyaradi_zsolt@yahoo.com

Traducere: Sándor Ilyés

TITLURILE FOTOGRAFIILOR

- Foto 1.* Mugeni și biserica sa pe imagini de satelit.
Foto 2. Vestigii ceramice din epoca arpadiană, secțiunea 5. complex. 3. (sec. 12).
Foto 3. Zidurile de fundament ale sacristiei scoase la lumină pe partea nordică a bisericii.
Foto 4. Planul complet al săpăturilor arheologice din 2012.
Foto 5. Partea nordică, înhumări medievale relocate dintr-o criptă demolată în secolul 18. secțiunea 1, nordică).
Foto 6. 3. Înhumări în partea sudică a bisericii, 5. schiță șanț, suprafață și secțiune.
Foto 7. S-137 inel de argint, fragment (secolul 16).
Foto 8. S-72 sicriu nituit, fragmente (secolele 18–19).
Foto 9. S-85 diademă, fragmente (secolul 18).
Foto 10. Grafic despre utilizarea cimitirului pe secole.
Foto 12. Morminte medievale în partea sud-estică a cimitirului.